

Aquesta traducció ha rebut un ajut del Centre National du Livre
Agraim la seva col·laboració

Del títol original en francès:

Des sauvages et des hommes

Publicat per primera vegada per Casterman

© del text: Annelise Heurtier, 2022

All rights reserved

© del text: Annelise Heurtier, 2022

© de la traducció: Elisabet Ràfols-Sagués, 2024

© de l'epíleg: Antumi Toasijé, 2024

© de la fotografia de la coberta: Collection Radauer/humanzoos.net

© d'aquesta edició: Pagès editors, S L, 2024

C/ Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

editorial@pageseditors.cat

www.pageseditors.cat

Primera edició: març de 2024

ISBN: 978-84-1303-531-4

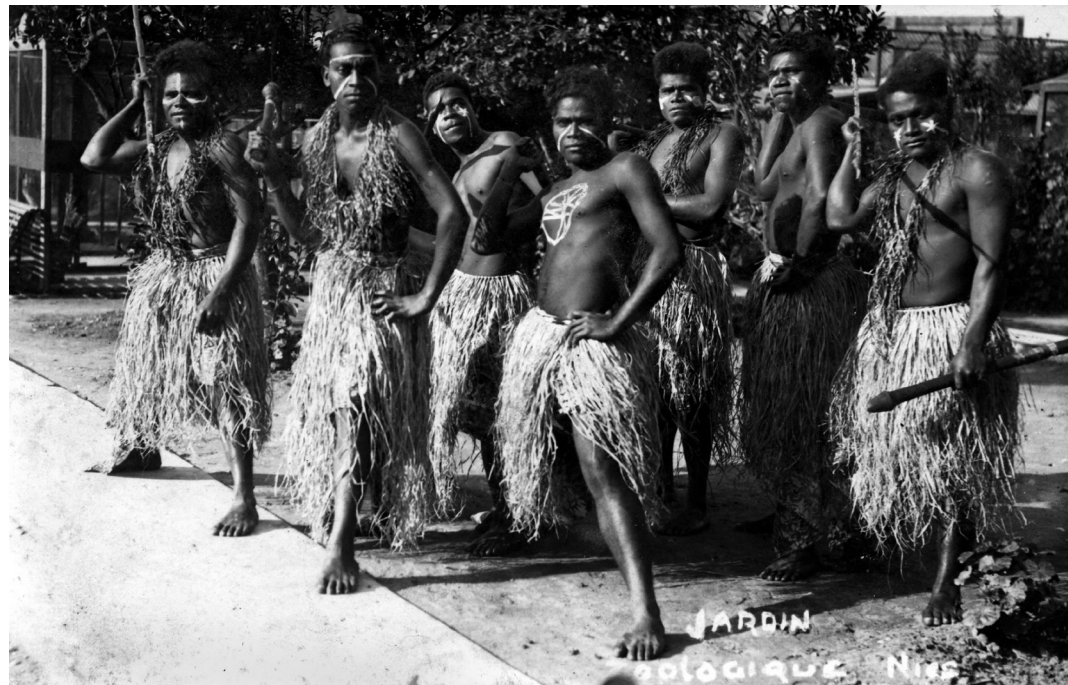
DL: L 103-2024

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL

www.bobala.cat

◀ imprès a lleida ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.

Fotografia real del grup *kanak* a França el 1931, obligats a representar el paper de «salvatges».

El segon per l'esquerra és Marius Kaloïé, en qui s'inspira el protagonista d'aquest llibre.

Abans de començar*

El 1931, la política colonialista de França està en el seu moment àlgid i se la qüestiona molt poc. Se li adjudiquen nombrosos beneficis polítics, econòmics i humanistes, de manera que tothom està convençut que serveix perquè els territoris conquerits «surtin de les tenebres.»

En aquesta època, fa uns vuitanta anys que Nova Caledònia és una colònia francesa. L'Administració francesa ha tancat els kanaks en reserves per donar les millors terres als colons i als antics presoners (de 1864 a 1924, l'illa serveix sobretot de presidi i França hi envia els criminals i deportats polítics entre els quals els de la Comuna de París). Una llei molt estricta per als indígenes de l'imperi colonial francès

* El terme pejoratiu *canac* ve de la paraula *kanak* que significa 'home', i que s'havia francesitzat a l'època del presidi. L'ortografia *kanak* no es va restablir fins als anys 1970 sota l'impuls del líder independentista J. M Tjibaou. En aquesta novel·la situada als anys 1930, s'utilitza, doncs, el terme *canac*.

sotmet els oceànics a uns impostos, a una multitud de prohibicions i a treballs forçats, també amb l'objectiu d'erradicar la cultura i el sistema de creences kanak.

Encara que sigui novel·lada (per això hi ha lleugers canvis de nom dels protagonistes principals), aquesta història es basa en fets reals, l'exhibició d'un centenar de kanaks al recinte del Jardí d'Acclimatació de París.

En aquell moment, Europa ja té una llarga tradició d'exposicions de les poblacions indígenes de les seves colònies, que són ocasions per als europeu —que no viatgen— de veure aquest altre que els intriga immensament, de realitzar estudis «científics» sobre la «raça» i de «confirmar» les teories sobre la superioritat de l'home blanc. Així i tot, l'Estat ja no vol que se l'associï a les exhibicions «sensacionals» que presenten aquestes poblacions com uns salvatges o uns primitius, en el sentit que aquestes «monstruositats» li semblen indignes de la missió d'educació que es du a terme a les colònies. Així doncs, és una associació privada la que decideix fer venir el grup de kanaks. Oficialment, es tracta que els oceànics mostrin la seva cultura als parisencs. En realitat, se'ls presentarà com a caníbals, en un tancat davant dels cocodrils.

Tots els documents presentats en aquesta novel·la són reals (excepte els de les pàgines 212-213, al final del capítol 37) i són coneguts gràcies al treball de Joël Dauphiné. El seu detallat estudi *Canaques de la Nouvelle-Calédonie à Paris en 1931. De la case au zoo*¹ (L'Harmattan, 1998) m'ha permès escriure aquesta novel·la.

ANNELISE HEURTIER

1. Nota de la traductora: "Canacs de Nova Caledònia a París el 1931. De la cabana al zoo".

Febrer
1930

Si alguna cosa esgarrifava Georges Bartholomoy era que el molestessin quan fumava un havà.

Instal·lat en una butaca de braços coberts d'una pàtina per anys de converses animades, acabava justament d'encendre un cigar corpulent. Era un tresor reconfortant i subtil, amb notes de caramel i de cuir, descobert pel seu proveïdor del carrer Saint-Honoré. L'únic defecte que tenia era el preu, que s'havia vist obligat a pagar de la seva butxaca, perquè les finances de la Federació ja no permetien subvenir a aquesta mena de petits plaers.

La porta s'obrí de cop quan Georges Bartholomoy feia la segona de les tres xuclades destinades a encendre'l. Amb la sorpresa, se'n va empassar el fum i va agafar-li un atac de tos, com a mínim desagradable. De fet, li cremava la gola una cosa de no dir.

Davant seu hi havia Maurice Seguin, amic de molts anys i secretari general de la Federació francesa dels antics colons, o FFAC.¹ Amb els ulls ben oberts, suat i amb mànigues

1. La FFAC era una organització que agrupava funcionaris i militars que havien servit en les colònies franceses.

de camisa, se'l veia miraculosament deslliurat d'aquest en-sopiment corporal que el caracteritzava.

—Uns canacs! —va cridar Seguin mentre alçava un índex triomfant cap al sostre. Bartholomoy s'havia aixecat, no tant per acollir el seu amic com per intentar recuperar una respiració normal. Li picaven els ulls, era la mateixa irritació que sentia pujar pel nas. Un puro d'aquest preu!

—I què passa amb els canacs? —va tossir Bartholomoy dins un mocador que s'havia tret de la butxaca—. No són pas a les portes de París, que jo sàpiga!

Seguin s'avançà cap al seu amic i li engrapà els braços.

—És la solució als nostres problemes de tresoreria. Fer venir uns canacs! Uns canacs a París!

Bartholomoy es va desfer de l'aferrada de Seguin per deixar l'havà apagat en un cendrer de nacre vingut de Tonkin o de la Conxinxina, ja no ho recordava, amb el temps i el desenvolupament de l'imperi colonial la Federació s'havia convertit en un veritable gabinet de curiositats.

—Doncs, explica't! És insuportable, això.

Seguin es dirigí cap al sofà i es deixà caure al seu lloc habitual, al costat dret, al més lluny de la xemeneia (sempre suava tant que fugia de tota font d'escalfor supèrflua).

—Bé. Segur que estàs al corrent que l'any vinent hi haurà l'Exposició Colonial, al Bois de Vincennes.

Bartholomoy no es va prendre ni la molèstia de respondre. Evidentment. L'Exposició Colonial de 1931 ja estava en boca de tothom. Una exposició, íntegrament dedicada a la glòria de la missió civilitzadora de la Tercera República, que s'anunciava grandiosa. L'esdeveniment de la dècada. Hi serien representades dues-centes colònies, des del Gabon a la Guaiana,

passant pel protectorat del Marroc o les Índies. Cadascuna ocuparia un pavelló fidel a l'arquitectura del seu territori. Segons les últimes notícies, hi hauria un miniferrocarril i quaranta-sis vaixells noliejats per al més gran plaer dels visitants, a més dels restaurants, les festes i les desfilades pels carrers. Els parisencs viurien una experiència única: fer la volta al món en un dia, a més de beneficiar-se d'una lliçó de coses i d'humanitat. Una prova més que els beneficis de la colonització s'estenien molt més enllà de les fronteres dels territoris en qüestió.

Seguin repregué:

—Tinc informacions fiables que no enviaran cap canac. L'edificació del pavelló de Nova Caledònia ja costarà més de 375 000 francs, els governadors de l'illa no poden gastar ni un cèntim més.

Va fer una pausa calculada que emprà per enroskar-se les puntes del bigoti cap amunt, a la moda del 1900.

—Aquesta és la nostra oportunitat, Georges. Aprofitem aquesta mancança per fer-ne venir un grup!

—Però per què fer? —va dir Bartholomoy trencant-se de riure.

—Com que per què fer? Per exhibir-los, és clar! Els canacs sempre han tingut molt d'èxit, ja ho saps.

Bartholomoy va capcinejar. Ell mateix guardava un record vívid de la darrera exhibició dels canacs, el 1889, quan ell tenia vuit o nou anys. Després de l'esdeveniment, s'havia dedicat a «jugar a canacs» unes quantes setmanes amb els seus germans, i tots s'havien divertit molt espantant la minyona, amb una gran dosi de ganyotes i esgarips.

—Oferirem un espectacle molt més apassionant que el d'indígenes que presenten embadocats la seva artesanía —va continuar Seguin—. Canacs! Canacs assedegats de sang!

Divertit, Bartholomoy enfonsà els polzes dins les butxaques de l'armilla.

—Canacs assedegats de sang? Em sembla que oblides un detall. El mateix mariscal Lyautey ho ha dit, no es tolerarà cap monstruositat indígena indigna de la República dins el recinte de l'Exposi...

Amb un gest de la mà, Seguin tallà el seu amic.

—Espera, no he acabat.

Va inclinar el cos endavant i oferí a Bartholomoy l'espectacle poc atractiu del seu front brillant de suor:

—Escolta'm bé, perquè aquí rau tota la subtilitat de la maniobra. Per controlar el contingut de l'exhibició, exposarem els canacs al marge de l'Exposició Colonial. Al Jardí d'Acimatació, al costat dels cocodrils. M'ho acaben de confirmar: és possible llogar un tancat, a un preu totalment raonable.

Seguin va gallejar. Bartholomoy s'aixecà i va anar a prop de la finestra, remarcada amb unes cortines de motius geomètrics que havia triat la seva esposa, sempre al corrent de les modes. Tenia molt bon gust, encara que una mica oneros. Però les dues coses no anaven sempre juntes?

Bartholomoy va fer un cop d'ull distret al carrer. Fer venir canacs seria força car. I res no garantia la rendibilitat de la inversió. Les finances de la Federació eren prou dolentes, calia evitar els rampells per muntar projectes com aquell. En tant que president de la Federació, Bartholomoy tenia l'obligació d'actuar amb circumspecció. Mesura. Seny.

Seguint aquest fil, va preguntar:

—I per què no girafes o hienes? Seria igualment exòtic. I més raonable, des de qualsevol punt de vista.

—Doncs per l'esgarripança, amic meu! L'esgarripança! —es va exclamar Seguin tot aixecant els braços al cel.

Se li arrugà l'ull esquerre, la veu se li feu més compacta:

—Ja saps que sempre tinc bona entrada als salons. He sabut que André-Paul Antoine i Robert Lugeon pensaven presentar ben aviat un curtmetratge filmat a les Noves Hèbrides. Noves Hèbrides o Nova Caledònia, per a un qualsevol, és tres quarts del mateix.

—Tens raó.

—La pel·lícula durà el títol de *Chez les mangeurs d'hommes*.² Promet escenes... cruixents. N'hi ha prou per revifar la moda dels oceànics! I preparar el terreny per a la nostra exposició.

Bartholomoy s'avançà cap al sofà per renyar el seu amic.

—A veure, Seguin, tu i jo sabem perfectament que gràcies als beneficis de la nostra presència, els canacs han acabat per desempallegar-se del vici de l'antropofàgia.

Seguin va alçar una cella maliciosa:

—Sí, però el públic, això, no ho sap.

Bartholomoy va assentir, pensatiu. Al capdavant era un fet curiós: malgrat el compromís (forçat, d'acord) dels canacs al costat de la pàtria durant la Gran Guerra, la gent persistia a prendre'ls pels pitjors salvatges que hi hagi hagut mai sobre la capa de la Terra. En realitat, fins i tot semblava que se'n tragués un cert plaer. O un plaer cert.

2. Nota de la traductora: "A la terra dels que mengen homes".

Seguin s'aixecà esbufegant, i anà a posar-se davant del president.

—El públic vol esgarrifances, el públic vol passar por, el públic vol veure... —va marcar una pausa—... bèsties.

Després li passà un braç al voltant de l'espatlla, com per arrossegar-lo millor en el fil dels pensaments.

—Fem-los aquest regal. Regalem-los un viatge a la part més íntima de la inhumanitat. Els caníbals de Nova Caledònia. ¿No veus la multitud que s'amuntega contra les reixes, les dones que s'estremeixen de bracet del seu marit, la mainada a qui es promet cocodrils, salvatges i paperines de llepolies?

Bartholomoy s'imaginava perfectament l'escena. Els indígenes podrien ballar el pilou-pilou i devorar carn amb les mans.

—Podríem fer un preu especial —va dir Seguin entusiasmat—. Cocodrils i canacs, vuit francs les dues visites. O fins i tot un abonament per venir cada diumenge. Ho calcularé amb precisió. Però estic convençut que si som una mica hàbils en podem treure un bon benefici. Que ens permetria de pagar tots els deutes i de finançar les properes accions. Amb el temps que fa que anunciem la construcció d'un orfenat a Tolosa!

Bartholomoy va amagar el seu malestar mentre anava a buscar el cigar. La instal·lació de la Federació en aquest nou pis de dos-cents metres quadrats potser no havia estat la millor decisió.

—Per què no? —remugà el president—. Cal considerar-ho.

—I considerar-ho ràpidament! Per a una iniciativa com aquesta fa falta anticipació. Calen dos mesos per arribar a França des de Nova Caledònia. I no oblidem que hem de tenir l'aprovació de Guyon.

Amb aquestes paraules, Bartholomoy va adoptar un posat tranquil. Per aquesta banda, només seria una pura formalitat. El governador de Nova Caledònia, Joseph Guyon, era amic seu. Se n'ocuparia.

—Doncs, fes-me números. A més del viatge, caldrà allotjar-los, vestir-los, alimentar-los. Els nyams no creixen enmig del Champ-de-Mars.

Agafà un llumí de la mistera de bronze, que va fregar contra la part rugosa per encendre la punta de l'havà. Es despreguà de seguida una olor reconfortant.

Uns canacs.

Per què no.

I sobretot, ¿hi ha res que sigui més concret per mantenir la missió civilitzadora de la colonització, en el moment en què alguns il·luminats es permeten expressar protestes? Ensenyar al poble parisenc en quin estat primitiu havíem trobat aquestes poblacions seria molt més eficaç que el millor dels raonaments.

Bartholomoy va fer una llarga xuclada al cigar.

A més, segur que els canacs estarien ben contents de venir a París.

Sí, examinat des d'aquest punt de vista, era gairebé una bona acció.

Gener

1931

1

Jean Pourrot estirà el rellotge de butxaca de l'infern de la seva armilla. L'esfera marcava sis minuts després de les nou, cosa que significava sis minuts de més suant a l'escalinata d'aquell hotel, esperant que el vinguessin a buscar. Renoi, quina humitat en aquest país! Una mica més i gairebé hauria envejat aquells indígenes que no semblaven patir mai pel clima.

En fi, una mica només perquè, és clar, la sort d'aquells pobres no era gens desitjable. Ben bé com la sort de qual-sevol habitant d'aquell territori, d'altra banda. No és gens sorprenent que Napoleó hi establís un presidi. La calor era tòrrida, les ciutats, deteriorades i el menjar, infame. Sense comptar les puces i els mosquits, que no semblaven tenir altra ambició que la de torturar la població. Raó de més (si

en calia cap) per alliberar-se el més ràpidament possible de la tasca que li havia confiat la FFAC.

Jean Pourrot tenia l'encàrrec de portar una colla de canacs a París i tenia la intenció d'estar a l'altura de les expectatives fixades. No tenia dret a equivocar-se, *havia de* triar bé. El president Bartholomoy havia estat molt clar: l'èxit de l'operació (i la bona quantitat que se li havia promès) en dependria.

Després d'una setmana lluitant contra el mareig, Pourrot havia aprofitat els dos mesos de viatge en vaixell per preparar l'afer de la millor manera possible.

Amb el seu caràcter freturós i aplicat, havia començat per documentar-se: assaigs etnogràfics, (el treball del pastor Leenhardt¹ era remarcable), informes econòmics, revistes científiques, polítiques i socials, però també algunes novel·les, entre les quals una ficció publicada recentment i que havia tingut cert èxit a París. L'hi havia deixat Seguin, el secretari general de la FFAC, amb el benentès que aquesta història de bruixots, o *takata*, era totalment *representativa de les expectatives del públic parisenc*.

Sense gaire sorpresa, s'hi descobrien els canacs descrits com a «goril·les», «mones», desproveïts de tot sentiment humà, dedicats únicament a ballar com fanàtics, a devorar la carn dels seus semblants o a lliurar-se a acoblaments frenètics.

Pourrot, que tanmateix creia haver-ne vist de tots colors durant els nombrosos anys de servei a tots els confins de la

1. Pastor i etnòleg francès que va passar més de vint anys a Nova Caledònia en tant que missioner protestant. Es va interessar en el poble kanak i publicà nombrosos estudis i obres.

Terra, s'ho va prendre gairebé com una broma. No podia ser que la FFAC estigués realment considerant que els portés uns autòctons que corresponguessin a aquest imaginari!

Tret que es tractés d'una maniobra per no pagar-li? Això volia dir no conèixer-lo. D'ell, ningú no se'n burlava. De totes maneres, això no passaria, perquè ja ho havia previst tot. La FFAC tindria l'espectacle que reclamava.

Un soroll de passes va treure Pourrot de les seves cabòries. Sortia algú de l'hotel, un europeu amb la cara arrugada pel sol, afeixugat amb una vestimenta informe, amb un cigarret penjant dels llavis. Tot, per la manera de vestir i de ser, indicava que se sentia a casa a Nouméa. El va saludar amb una inclinació de cap.

Pourrot no es va poder estar de preguntar-se què hi feia aquell home en aquell infern. Potser era un aventurer que havia volgut provar sort en el cotó o el cafè? O el fill d'un antic presidiari. Al capdavant, en sortir, se'ls havia donat la terra dels indígenes. Quina cosa més estranya saber que la seva mitologia familiar es fonamentava en insurreccions, homicidis o robatoris! Instintivament, Pourrot va aferrar amb força la nansa de la maleta. No era moment perquè l'hi robessin. Contenia dossiers de grandíssima importància, entre els quals els «tipus de perfil» que havia establert i dels quals se sentia particularment satisfet. Es preparava precisament per presentar aquest treball al comandant Harel, cap del Servei d'Afers Indígenes de la Gendarmeria. Els gendarmes coneixien molt bé les tribus i els seus habitants. Pourrot confiava en ells per poder trobar una primera llista de candidats, a partir de la qual ell podria fer la seva pròpia selecció.

En fi, si algú es dignava a venir-lo a buscar.

Amb el peu, es gratà el turmell. Era absolutament necessari que es procurés un altre flascó de petroli. Des que ja no tenia res per friccionar-se les cames, els mosquits el devoraven. Fins i tot, una de les picades s'havia transformat en una petita llaga d'aspecte força desagradable.

Aquesta era justament la mena de detalls que havia previst vigilar. Els seus reclutes havien de gaudir d'un bon estat de salut. La colonització no es podia associar a la visió d'indígenes malaltissos o de vells xacrosos. I a més, el públic venia a esgarrifar-se, no pas a compadir-se.

Volia uns homes en la flor de la vida, uns homes de caminar brutal i compacte, que amb els seus passos apel·lessin la foscor del bosc i la potència de la vida salvatge. Volia uns músculs prominents i unes arcades de cella sobresortints, a imatge de les descripcions que havia destacat en les seves lectures. Unes dents afilades serien un plus innegable, encara que la idea d'examinar totes aquelles mandíbules no li venia gens de gust.

Pel que fa a les *popinées*,² havia decidit que només es quedaria dones casades. L'espectacle havia de ser familiar, hauria estat totalment contraproductiu presentar noies despullades, una visió potencialment agradable però a la qual cap mare de família amb una mica de seny no desitjaria sotmetre el marit.

Per a la mainada, encara dubtava. Una parella amb una criatura hauria fet certament un bon efecte. Els visitants s'haurien entendrit, i tot el que suscitava emoció, sigui quina sigui, era benvingut. Però a París, hi feia fred, i no s'havia de negligir el risc que un o altre se'ls n'anés a l'altre barri.

2. Terme usat per designar les dones *kanaks*.

La societat havia canviat. Un assumpte com el de la nena fueguina morta en el seu tancat a penes dos mesos després de la seva arribada, durant l'Exposició Universal de 1889, ja no passaria desapercebut. I tard o d'hora una cosa així li cauria al damunt.

Ho decidiria cas per cas, en funció de la robustesa i de l'interès de la mainada que li presentessin.

Allò que l'havia turmentat encara més era la qüestió dels Caps. Els canacs vivien en tribu sota l'autoritat dels Caps. Si els seus reclutes venien de llocs diferents, com es podia fer coexistir diversos líders a la companyia? Per no parlar de la barrera de la llengua. Segons els documents que havia compulsat durant el viatge, s'esmentaven més de vint-i-vuit llengües a Nova Caledònia. Com s'arribaria a entendre tota aquesta gent? Com podia estar segur que no acabarien es-tomacant-se tots?

Sobre aquest punt, l'entrevista amb l'adjunt del governador l'havia tranquil·litzat. L'Administració francesa havia pal·liat aquest problema ja feia un temps en designar els Caps del poble. Ja no hi havia realment cap risc que es matessin entre si per Déu sap quina tragèdia folklòrica. A partir de llavors els dirigents del clan no feien gaire cosa més a part de mantenir una mica la disciplina o recollir els impostos. Pel que feia a la barrera de la llengua, ja no existia! Gràcies a la instrucció providencial de la República, tothom parlava francès, encara que fos de manera aproximada.

Finalment, i es tractava certament del factor determinant, calia triar els més dòcils. Els canacs eren famosos per no deixar-se passar les rodes per damunt, i no tenia gens de ganes d'haver de gestionar una insurrecció; amb les de

1878 i 1917 n'hi havia hagut prou³. Com a estratègia astuta, Pourrot havia decidit reclutar només en certes zones de l'arxipèlag, allà on se sabia que els indígenes portaven menys la contrària. Pensava en el districte de Canala, però sobretot en les Illes Loyauté. Allà baix, els autòctons vivien amb menys ressentiment, ja que no se'ls havia retirat les terres per donar-les als presidiaris o als colons. No s'havia desplaçat els seus pobles ni eliminat els seus costums. Tots aquests petits arranjaments constituïen si més no una oportunitat! Però com sempre en casos així, aquells desgraciats ni se n'adonaven.

Finalment, la silueta sotraguejant d'un vehicle de la gendarmeria s'immobilitzà davant de l'hotel. Pourrot es va ajustar el salacot i es passà un dit humit sobre les celles.

Si tot anava bé, a partir de l'endemà, podria començar el reclutament.

Després caldria afanyar-se. Si volia treure'n el màxim de profit, havia de trobar la manera perquè els reclutes poguessin per si mateixos al paquebot. Per aconseguir-ho, faria servir els mitjans necessaris. Un d'ells era no donar-los temps de rumiar-s'ho. Entre altres.

3. El 1878, els *kanaks* es revoltent contra els colons. La insurrecció (dos-cents morts entre els europeus i més d'un miler entre els melanesis), dirigida pel Gran Cap Ataï, no farà més que allunyar les dues comunitats. El 1917, té lloc una nova revolta, motivada per la pressió de la guerra a Nova Caledònia (requisició dels *kanaks* al front i dificultats d'avituallament locals). Aquesta també se salda amb violència i morts.

2

Assegut a l'ombra d'un mandariner, l'Edou aprofitava l'absència de vigilància per descansar. Com passava sovint, li havien encarregat d'efectuar els treballs de la «col·lectivitat». Aquesta vegada, es tractava d'aplanar un camí que duia al cafetar principal del districte, al qual aviat se'l «convidaria» a venir per collir cireres del cafè.

L'Edou no tenia gens de ganes de realitzar aquelles feines. La col·lectivitat era el poble, el clan, era construir una casa o una Gran Cabana, tots junts. Això tenia sentit. La col·lectivitat no era treballar per als blancs. I encara menys, gratuïtament. De tant en tant, llançava una pedreta a l'esquena de l'Henri, a qui havien mobilitzat amb ell a la feina.

L'Edou era molt hàbil. La pedra encertava sempre el seu objectiu.